

○ "Als het nog niet hardop is gezegd, is het misschien nog steeds niet waar"

- Over 'Biest' en 'Don Quichot' van Herman van de Wijdeven -

Als acteur speelde Herman van de Wijdeven bij verschillende theatergezelschappen, maar tegenwoordig legt hij zich steeds meer toe op het schrijven. In zijn toneelstukken creëert hij personages die zich onttrekken aan de werkelijkheid en zich verschansen achter een muur van fantasie en stilzwijgen. Twee van Van de Wijdevens nieuwste teksten worden door de dramaturgen Anna van der Plas en Bram Verschueren onder de loep gelegd.

Anna van der Plas en Bram Verschueren

Op hemelsbreed nog geen vijftig kilometer van elkaar gingen dit seizoen in dezelfde week twee nieuwe teksten van Herman van de Wijdeven in première: *Biest* door De Wetten van Kepler op 28 oktober in Den Bosch en *Don Quichot* door Het Gevolg op 3 november in Turnhout (België). Op het eerste gezicht zijn het twee voorstellingen die ver uit elkaar liggen: *Biest* is een verstillend boerendrama voor volwassenen; *Don Quichot* een avontuurlijke kindervoorstelling gebaseerd op de bekende roman van Cervantes. Maar beide teksten dragen overduidelijk Van de Wijdevens signatuur. Herman van de Wijdeven (geboren in het Noord-Brabantse Nijnsel in 1961) studeerde in 1990 af aan de Theateropleiding van de Hogeschool Eindhoven. Van 1991 tot 1994 was hij werkzaam bij Stella Den Haag. Sindsdien speelde hij als freelance acteur onder andere bij Speeltheater Gent, Art & Pro, Productiehuis Brabant, Het Nationale Toneel, De Federatie, Toneelgroep Oostpool, Het Vervolg en De Wetten van Kepler. Aan dit laatste gezelschap was hij van 2002 tot 2005 vast verbonden als acteur en auteur. Hij schreef er onder meer: *Zand* (1999), *HANK* (2001), *Baron von Münchhausen* (2002), *Witlox* (2003) en *Biest* (2005). Voor Omroep Brabant schreef hij het hoorspel *Wolperding* (2003) en voor Het Gevolg *Sissi* (2004) en *Don Quichot* (2005).

Statische rust

Het toneelstuk *Biest* speelt zich af op een boerderij aan de rand van het faillissement waar twee personages, moeder en dochter, zich tevergeefs proberen los te maken uit hun levenslange omstrengeling. De koude, winterse dagen vullen zich met het melken van de koeien, het voederen van de kalveren en het verzorgen van het rokersbeen van de oude moeder. Niet alleen het boerenbedrijf gaat failliet, ook de relatie tussen de twee bewoners is tot een dieptepunt gezakt. De moeder heeft al die jaren voor haar dochter verzwegen dat ze werd gegrepen door Cremers van de bank, in ruil voor het behoud van de boerderij, met de dochter als gevolg. Het aanstaande faillissement wordt door de dochter op haar beurt verborgen gehouden voor de moeder. Ook zij werd (onvrijwillig?) door een dronken dorpsgenoot tijdens carnaval zwanger gemaakt. Haar tweeling stierf niet lang na de geboorte. Nu zorgt de geboorte van twee aaneen gegroeide kalveren voor het oplaaien van die oude en nieuwe emoties.

Op de boerderij heerst een statische rust waarbij de moeder haar stoel niet uitkomt en de dochter zich bijna alleen maar beweegt tussen de keuken en de stal. Een heel andere energie spreekt er uit het alom bekende verhaal van de ridder Don Quichot, dat aan de basis stond van het gelijknamige toneelstuk van Van de Wijdeven. Don Quichot gaat met zijn knecht Sancho vol bravoure op avontuur om zijn liefde te tonen

aan de mooie jonkvrouw Dulcinea. Hun wereld is veel groter dan het boerenerf. Wie beide teksten echter nauwkeuriger bekijkt, vindt veel parallellen tussen de twee en herkent in beide het handschrift van de schrijver.

Van de Wijdeven maakte van *Don Quichot* een bewerking voor het jeugdtheater, waarin de onbeantwoorde liefde van de hoofdpersoon, meer dan zijn gekte, centraal staat. De avonturen van de originele Don Quichot zijn in de tekst verwerkt, maar het overkoepelende verhaal is anders. Twee oude buurmannen gaan samen op weg. 'Om te dolen', zegt de ene man, die beweert dat hij een ridder is. Hij vereenzelvigd zich met de figuren uit de ridderromans die hij jarenlang gelezen heeft. De andere gaat met hem mee om wat op hem te letten en laat zich betitelen als zijn knecht Sancho. Maar hij kan zijn buurman niet echt helpen, want door de vermenging van de werkelijkheid met diens fantasie loopt hij in zeven sloten tegelijk: hij stormt een café binnen om met de biljartende cafébezoekers op de vuist te gaan, in de waan dat het vijandige ridders zijn. Hij krijgt een flink pak slaag natuurlijk. Later ziet hij twee kudden schapen aan voor twee rivaliserende legers, en weer stort hij zich in het gevecht. De buurman/Sancho gelooft niet dat de ander echt een ridder is. Moe van alle mislukte avonturen gaat hij op eigen houtje op zoek naar de reden voor het krampachtige avontuur. In een dorp wat verderop komt hij achter de tragische waarheid: de brieven die de oude man jarenlang elke dag schreef aan zijn verloren gewaande jeugdliefde, werden door haar moeder achtergehouden. Al jaren geleden ontdekte het meisje de waarheid, sloot zich op in haar kamer en stierf van verdriet. Sancho confronteert de oude man met de waarheid over de liefde van zijn leven en waarom zij op een dag stopte met hem terug te schrijven.

Niet alleen heeft Van de Wijdeven het verhaal van Cervantes aangepast, ook de locatie verschilt met de originele roman. In plaats van de Spaanse dorpen koos hij voor de regio waar Het Gevolg haar basis heeft, net over de Belgische grens: de noorderkempen. Zodoende hebben de rondzwervingen van de twee mannen voor het thuispubliek een meerwaarde wanneer ze op voor hen herkenbare plekken komen, zoals de Vosselaarse bergen en de watermolen van Zondereigen. Het is niet toevallig ook de streek waar de schrijver zelf opgroeide en woont, zodat zijn teksten zich afspelen in een voor hem vertrouwde wereld.

De keuze voor de locatie is niet alleen prettig voor het publiek, het maakt het tot een belangrijk kenmerk van het werk van Van de Wijdeven: het landelijke leven waarin de tijd lijkt stil te staan en de dorpingen zich neerleggen bij hun afgebakende leefwereld. De twee oude mannen zijn dan wel op avontuur, uiteindelijk blijkt dat ze de hele voorstelling lang in cirkels rond hun eigen dorp gezworven hebben. Hun wereld is met andere woorden niet veel groter dan de wereld van de moeder en dochter uit *Biest*, die bestaat uit de boerderij, de kerk en het jaarlijkse carnaval. Wie denkt dat de hardheid van het hedendaagse bestaan zich alleen in de grote steden afspeelt, heeft het mis. Juist uit de kleinschalige werelden die door Van de Wijdeven worden opgeroepen, spreekt de pijn van eenvoudige mensen, die opbotsen tegen de grenzen van hun eigen leefwereld en er tegelijkertijd houvast in vinden.

Minimalistisch versus bloemrijk taalgebruik

Het taalgebruik van de personages is een andere, minstens even pregnante overeenkomst tussen de twee toneelteksten. Een logisch gevolg van het platteland als locatie, is de volkse taal waarmee de bewoners communiceren. In korte zinnen, soms zelfs zonder werkwoord, wordt alleen het hoognodige gezegd. Alsof ze bang

zijn dat het leven er anders uit komt te zien zodra het met woorden is benoemd. Of, zoals de dochter uit *Biest* hoopt: “Als het nog niet hardop is gezegd / is het misschien nog steeds niet waar.”

DOCHTER Moet je iets?
MOEDER Auw auw auw en auw
DOCHTER Is dat een antwoord?
MOEDER Dat ik zeer heb
DOCHTER Dat is bekend
(*Biest*, pag. 7)

EERSTE MAN Hebt ge schrik?
TWEDE MAN Gij?
EERSTE MAN Ik vroeg het eerst
TWEDE MAN Eventueel
EERSTE MAN Dacht ik al
(*Don Quichot*, pag. 12-13)

De uitgekledede taal past bij het dorpse boerenleven waar grote woorden overbodig zijn. Des te mooier is het contrast dat Van de Wijdeven in zijn stukken creëert door dit taalgebruik af te wisselen met literaire, haast poëtische passages. Zo zegt de moeder in *Biest* over haar dochter en de boerderij:

MOEDER Dit land is schraal en schonkig
 de stal zakt zachtjes in het zand
 de uiers drogen op
 Hier zijn sterke handen nodig
 maar zij gebruikt de hare
 om haar tranen op te vangen

(*Biest*, pag. 4)

De anders zo zwijgzame moeder beschikt over een prachtig taalgevoel. Zij en haar dochter hebben zelfs een soort hyperbewustzijn als het om woorden gaat, wat blijkt uit hun terugkerende discussie over het geslacht van het woord ‘natuur’, of uit de poging van de dochter om een geschikt woord te vinden voor haar moeder:

DOCHTER ik ben je kind niet
 en jij bent mijn moeder niet
 Ik weet er geen woord voor
 voor wat jij geworden bent
 Ik denk dat dat woord niet bestaat
 Ik hoop dat dat woord niet bestaat

(*Biest*, pag. 35)

Dat de Don Quichot-figuur zich ook regelmatig in dergelijke poëtische uitwijdingen verliest, is minder vreemd, aangezien hij zich jaren achter elkaar in huis opgesloten heeft om boeken te lezen. Uitspraken als “Als Dulcinea hoort van het waagstuk dat ik in haar naam heb volbracht / zal haar liefde zo hoog oplaaien / dat zij een nieuwe ster ontsteekt aan de hemel / die haar naam zal dragen” passen bij de rol van ridder die hij zich heeft aangemeten. Zijn belezenheid blijkt ook uit een taal filosofische passage, waarin hij het heeft over de doeltreffendheid van woorden, een bedenking die je in feite enkel van een schrijver zou verwachten:

EERSTE MAN Kijk Sancho
 het is met woorden als met sterren
 Als ge een ster goed wilt zien
 moet ge er eigenlijk een beetje naast zien
 Als ge iets wilt raken met woorden
 moet ge ze er een beetje naast mikken
 Zeker als het gaat om dingen die van huis uit
 te lelijk zijn voor woorden

(*Don Quichot*, pag. 21)

In zijn dialogen met Sancho ‘verraadt’ hij echter dat hij in feite niets meer is dan een eenvoudige dorpling, die tot aan de ochtend van hun vertrek nog nooit meer tegen zijn buurman heeft gezegd dan “goeiendag en salut”.

Deze twee uitersten, het schaarse taalgebruik afgewisseld met poëtische passages, komen bij elkaar in een aantal plaatselijke volkswijsheden, zegswijzen en kinderrijmpjes. Ze tekenen het milieu van de personages, en tegelijkertijd staan ze symbool voor de inherente rijkdom ervan: “genade genade / broek vol chocolade”. Het lijkt in eerste instantie onlogisch dat Van de Wijdeven er voor kiest om zijn volkse personages op zo’n contrasterende manier met elkaar te laten communiceren. Maar met beide vormen van taalgebruik, zowel het minimalistische als het bloemrijke, wil hij de kracht van taal laten zien. Het is een middel om de werkelijkheid niet onder ogen te hoeven komen, door haar afwisselend niet te benoemen en haar juist uitbundig met woorden te beschrijven, zodat daden kunnen worden uitgesteld.

Volksverhalen

Behalve dat hij contrast aanbrengt tussen volkse en literaire taal, schakelt Van de Wijdeven ook tussen beschrijvende en gesproken passages. De manier waarop hij de personages gebeurtenissen laat beschrijven doet denken aan de bodeverhalen uit de klassieke drama’s. Gebeurtenissen die niet in scènes worden uitgespeeld, worden zo toch onderdeel van het verhaal. Maar de beschrijvende passages verraden ook een fascinatie van de schrijver voor aloude verhalen, die in verschillende varianten in ieder dorp de ronde doen. Juist omdat ze door iedereen gekend zijn, bevatten ze een soort algemene geldigheid.

De dorpsverhalen werken hierdoor als metafoor. Zo zijn de twee mannen uit *Don Quichot* op weg naar de “Put van Jantje Grut” om te ontdekken welk geheim daar op de bodem ligt. Wanneer de Don Quichot-figuur afdaalt in de put, ziet hij zijn innerlijke wereld weerspiegeld. De personages die hij daar op bodem van de put ziet zijn aspecten van zijn eigen persoonlijkheid; de geheimen die hij daar hoort, zijn eigen geheimen.

Ook de moeder uit *Biest* hanteert het dorpsverhaal als metafoor om woorden te geven aan haar innerlijkheden, zij het cryptischer. In het begin vertelt zij over een pater die het dode lichaam van zijn vrouw op het altaar legt voor de voeten van Christus, daarmee zijn vleselijke liefde inruilend voor de geestelijke. Dit verhaal over de pater en diens mislukte liefde vertelt iets over haar eigen lijden en haar eigen mislukte liefdesleven. Door dit naar haar eigen situatie te vertalen, lijkt ze te zeggen dat men geluk niet bij de medemens hoeft te zoeken.

In *Don Quichot* is een dorpsverhaal zelfs de kern van de structuur van de tekst; namelijk dat van een meisje dat niet mag trouwen met de jongen van haar dromen. Want het verhaal van de achtergehouden brieven, de rancuneuze moeder en de

eenzaam achtergebleven dochter doet al jaren de ronde in de regio. Ze vormt een raamvertelling, uitgesproken door de buurman die Sancho speelt. In twee grote monologen aan het begin en het einde van de tekst komen we het verhaal van het meisje te weten. Hier is het dorpsverhaal dus geen metafoor, maar een vertrekpunt voor de vertelling, een inspiratiebron voor Van de Wijdeven.

Vluchtgedrag

Uit beide teksten spreekt een escapistische levenshouding. Zowel de ridderfiguur uit *Don Quichot* als de moeder uit *Biest* slagen er niet in de realiteit als waarheid te aanvaarden. Beiden vluchten ervan weg, de eerste in zijn eigen fantasie, de tweede in een web van leugens. Ze beseffen allebei bovendien niet dat dit vluchtgedrag in feite meer leed veroorzaakt dan vermijdt – zowel bij zichzelf als bij hun omgeving.

Van de Wijdeven creëert hiermee wereldvreemde personages met een gebrek aan sociale vermogens. De Don Quichot-figuur kent zijn buurman niet of nauwelijks: “Gij hebt nooit meer tegen mij gezegd dan goeiendag en salut en nu vraagt ge of ik meega?” Jarenlang is hij thuis blijven wachten op een teken van leven van zijn jeugdvriendinnetje. Hij heeft haar iedere dag geschreven zonder een antwoord terug te krijgen. Niets anders doen dan dat was voor hem al die tijd de beste keuze. Wanneer hij uiteindelijk dan toch vertrekt, gaat hij niet recht op zijn doel af, maar slaat hij aan het dolen, drie dagen lang, om de waarheid maar niet onder ogen te hoeven komen. Het is zijn buurman die hem uiteindelijk met de realiteit confronteert:

TWEEDE MAN	Ge zijt helemaal geen ridder Gij zijt een lafaard Uw mond stroomt over van dure woorden en bolle boekenpraat maar ge doet niks een echte ridder recht zijn rug en ziet het gevaar in zijn-schuine-streep-haar vuile gezicht Gij loopt er van weg van wat u van binnen opvreet of ge loopt er rondjes rond
------------	--

(*Don Quichot, pag. 25*)

De moeder in *Biest* wil de vochtophopingen in haar been niet laten behandelen. Ze heeft de verpleegster letterlijk het huis uit geschopt en wacht nu op haar keukenstoel tot ze dood gaat. Ook zij kiest er voor om niets te doen. Haar dochter heeft zich eveneens onttrokken aan het sociale leven. Ze komt nog wel buiten de deur, maar probeert het onafwendbare lot van de boerderij te ontkennen. De brieven van de deurwaarder verstopt ze voor haar moeder.

Het ‘niets doen’ betekent niet alleen dat de personages geen keuzes willen maken, het vertaalt zich ook letterlijk in niets doen, en dan met name bij de moeder. Haar lethargische houding gaat zover dat ze zelfs weigert te eten.

MOEDER	Ik drink geen biest
DOCHTER	Het is gezond
MOEDER	Het is smerig
DOCHTER	Straks bak ik er struif van
MOEDER	Vergeef me als ik geen vreugdedansje rond de tafel doe

DOCHTER Je moet toch eten?
MOEDER Ik moet niks
 ik ben oud
 Eten doe je als je jong bent
 Als er nog iets is om voor te eten

(Biest, pag. 8)

Dat de moeder niet wil eten en drinken toont nog maar eens aan dat ze niet langer aan het normale leven wil deelnemen. De dochter doet op verschillende momenten pogingen om haar moeder te betrekken in het aardse leven, maar elke keer zonder resultaat.

Waar de moeder uit *Biest* niet eet als verkapte vorm van euthanasie, hecht de Don Quichot-figuur juist vanuit een romantisch wereldbeeld weinig waarde aan aardse zaken als eten en drinken. Hij offert zichzelf op voor de Liefde met hoofdletter L, wat blijkt uit zijn gekozen kluzenaarsbestaan. Cervantes parodieerde bewust de ridderroman waarin deze hoofse liefde centraal stond, maar in de bewerking van Van de Wijdeven is meer aan de hand. Hij heeft een zekere sympathie voor deze romantiek, hij is bereid te geloven in de haalbaarheid ervan. Dat zowel *Biest* als *Don Quichot* wat dat betreft geen happy end kennen doet daar niets aan af, maar getuigt van een realistische levenshouding. Het neemt niet weg dat Van de Wijdeven het dromen aanmoedigt.

De keuze voor de landelijke en dorpse vertellingen waar personages opgesloten zitten in een levenswijze die zich van generatie op generatie herhaalt, staat voor iets groters. De manier waarop het leven voorbijtrekt zonder dat men durft in te grijpen, lijkt een commentaar te zijn op het snelle stadse leven dat zich steeds meer tot in alle uithoeken van de wereld aan ons opdringt. Waarom nog de moeite doen om elkaar gevoelens en emoties mee te delen als daar in de huidige wereld toch geen ruimte meer voor is? Door weg te vluchten in de fantasie, zoals de man uit *Don Quichot* doet, of door een onmogelijke droom te koesteren, zoals de krampachtige verzorging van een ten dode opgeschreven siamese kalvertweeling, beschermen de personages zich tegen de harde alledaagse realiteit. Uiteraard is dit niet tot in lengte van dagen vol te houden, maar het opent wel tijdelijke nooduitgangen en vluchtwegen naar plekken waar het aangenamer is. Dat de personages hier krampachtig aan vasthouden, laat zien dat de mens nood heeft aan zulke rustplekken. Niet alleen in *Biest* en *Don Quichot*, maar ook in het dagelijks leven. In die zin is Van de Wijdeven een pleitbezorger voor de fantasie in het algemeen en het theater in het bijzonder.

De tekst van Don Quichot is op te vragen bij Het Gevolg (www.hetgevolg.be).

Bram Verschueren studeerde Theaterwetenschap in Amsterdam en is sindsdien verbonden aan het Vlaamse theatergezelschap Het Gevolg. Hij werkte als dramaturg mee aan de voorstelling *Don Quichot*.

Anna van der Plas studeerde Theaterwetenschap in Amsterdam en volgde de Master Theaterdramaturgie in Utrecht. In de tussenliggende jaren was zij als dramaturg voornamelijk actief in het amateurcircuit en werkte ze als publicist en eindredacteur.